

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

20(29)

2020

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2020

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Jonathan Hill

Pietų Iliojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

www.istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

Recenzinis straipsnis

„Ar iš balos tas gražumas mano prigimimo?“ Mintys, kilusios skaitant tradicinei lietuvių valstiečių vyrų aprangai skirtą monografiją

Jonas Mardosa

Vida Kulikauskienė. **Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga.** Irma Šidiškienė, Dalia Bernotaitė-Beliauskienė (pareng.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. 384 p.: iliustr.

Pirmasis Lietuvos etnologijoje apibendrintas, grįstas daugiausia įvairia literatūrine medžiaga tekstas apie pagrindinius lietuvių valstiečių vyrų drabužių elementus, šukuosenas, apavą, kai kuriuos aksesuarus buvo paskelbtas moterų drabužių tyrinėtojos Marijos Mastonytės (Miliuvienės) 1964 m. (Mastonytė 1964: 370–382¹). Tačiau netrukus, 1966 m. pradžioje, Lietuvos etnologai buvo įtraukti į „Pabaltijo tautų istorinio etnografinio atlaso“ (toliau šį darbą vadinsime vienu žodžiu – Atlasas) rengimą. Šiame kontekste viena esminių temų tapo vyrų tradicinių valstiečių drabužių mokslinis tyrimas², kurio vykdytoja beveik dešimtmečiui tapo Vida Kulikauskienė. Keletą mėnesių ekspedicijose dirbęs šalia, o baigiantis darbams prie Atlaso ir vėliau buvęs Kulikauskienės kolega, džiaugiuosi pagaliau sulaukęs galutinio tyrimo apibendrinimo – monografijos *Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga*. Tačiau nors monografija yra fundamentalus mokslinis darbas, ji sukėlė įvairių minčių ir straipsnis recenzija yra ne vien siekis aptarti monografiją, bet ir galimybė pažvelgti į darbą autorės atliktų mokslinių vyrų tradicinių drabužių tyrimų kontekste.

Monografijos leidybos iniciatyva, kruopštus rankraščio parengimas, iliustracijų atranka, nuorodose esančių pastabų ir paaiškinimų kūrimas teko etnologams,

¹ Knygos lietuviškame turinyje, kuriame atskleidžiami skyrių autoriai, „Drabužių“ skyriaus autore klaidingai įvardinta M. Masionytė (Vyšniauskaitė 1964: 680). Beje, V. Kulikauskienės monografijoje šis tekstas, kaip įvadinis į esminius Lietuvos valstiečių aprangos tyrimus, galėjo susilaukti išsamesnės apžvalgos ir įvertinimo.

² Atlaso rengimo priešistorė bei istorija, principai, išskylančios problemos ir rezultatai buvo aptarti Angelės Vyšniauskaitės (Vyšniauskaitė 1977: 10–13).

drabužių tyrėjoms ir žinovėms – Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojai dr. Irmā Šidiškienėi ir muziejininkei, Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus vedėjai Daliai Bernotaitėi-Beliauskienėi. Kartu su mokslininkėmis knygos *pribuvėjais* tapo Lietuvos istorijos institutas bei Lietuvos dailės muziejus. Tačiau skaitant iškilo klausimas, kodėl Kulikauskienė pratarinėje neaptarė užsitiesusios monografijos leidybos ir aplinkybių. Nebandydamas nuspėti knygos rengimo ir leidybos peripetijų priežasčių, noriu pasakyti, kad iki sovietmečio pabaigos kaip buvęs autorės kolega žinau apie XX a. 9 dešimtmečio pradžioje parengtą kartu su Miliuviene valstiečių drabužiams skirtą monografiją. Vėliau į leidyklą pateko atskirai vyrų ir moterų drabužius nagrinėjančių knygų rankraščiai, kurie taip ir nebuvo išleisti. Taigi tikėjau si surasti bent remarką šia tema. Būtų tapę aiškiau, koks ir kada parengtas tekstas tapo aptariamoms mokslinėms monografijoms pagrindu.

Knygos parengėjoms spaudai teko nemažai įdėti darbo, todėl logiška, kad monografiją praturtina pabaigoje skelbiami Šidiškienės ir Bernotaitės-Beliauskienės straipsniai. Pažymėtina Šidiškienės atlikta Lietuvos kaimo gyventojų vyrų istorinės aprangos tyrimų apžvalga (Šidiškienė 2018: 365–371). Tačiau poskyryje „Vidos Kulikauskienės mokslinės veiklos analizė ir praktinė ugdomoji veikla“ atsiradęs teiginys, kad „sovietmečiu buvo įprasta taikomoji etnografija, kai, remiantis atliktais aprangos etnografiniais tyrimais, taikyti tam tikri reikalavimai naujai kuriamiems tautiniams kostiumams“ (Šidiškienė 2018: 366), reikalingas patikslinimo. Mokslo įstaiga, kuriai atstovavo Kulikauskienė, siekė mokslinių tikslų. Kas kita, kad gyvenimas kėlė reikalavimą nuo siuvamų nepagrįstų jokia autentiška medžiaga vyrų tautinių drabužių pasukti moksliniais tyrimais grįstų kostiumų kūrimo link. Etnografai tik šalia mokslinės veiklos tapo dailininkų pagalbininkais, buvo įtraukti į įvairias tautinio kostiumo kūrimo klausimus gvildenančias tarybas ir veiksmingai šioje srityje pasidarbavo. Tuo tarpu teksto poskyris „Kaimo gyventojų vyrų istorinės aprangos tyrimai kitų autorių darbuose“ nėra korektiškas monografijos atžvilgiu. Kaip savarankiška publikacija jis vertingas ir informatyvus, tačiau, kaip minėjau, kadangi nėra atskleistos istorinės monografijos publikavimo aplinkybės, tekstas skaitytoją orientuoja į recenziją arba sukuria iliuziją, kad siekiama parodyti, kiek mokslas toliau pažengė aprangos tyrimuose palyginti su knygos istoriografinė apžvalga. Tačiau dauguma paminėtų autorių dirbo bei publikacijas paskelbė jau po aktyvios Kulikauskienės aprangos tyrimų epochos (išskyrus tautinius drabužius). Be to, daugelio jų tematinė paradigma yra greta monografijos turinio bei tikslų. Tuo tarpu Bernotaitė-Beliauskienė straipsnyje „Prisiminimų takais“ ryžosi išryškinti svarbiausius Kulikauskienės gyvenimo bei mokslinių darbų aspektus. Aptarti etnologės nuopelnai kuriant tautinius vyrų drabužius, jų populiarinimas bei puoselėjimas (Bernotaitė-Beliauskienė 2018: 372–379) ir straipsnio tekstas korektiškai įsikomponavo bei papildė monografiją.

Pasvarstymai monografijos ištakų klausimu

Konkretūs darbai, ruošiantis parengti Atlasą, prasidėjo 1966 m. vasarą etnografiniais lauko tyrimais. Ekspedicijos apėmė visą Lietuvos teritoriją ir truko iki 1974 m. Ilgalaikėse ekspedicijose iš pradžių, matyt, dirbta pagal rankraštinių ir medžiagos rinkimo metu tobulintą klausimyną, kurio du variantai buvo paskelbti 1968 m. Trumpas variantas (Kulikauskienė 1968a) ir aštuonių puslapių (Kulikauskienė 1968b), kuris pakartotinai atspausdintas 1972 m. (Kulikauskienė 1972b). Ekspedicijose apklausta 411 asmenų, gimusių 1866–1911m., pasitelkta 54 kraštotyrininkų informacija. Tiesa, kai minima, jog 4,2 proc. apklaustųjų buvo gimę 1866–1876 m. ir pateikė prisiminimus apie tėvų ir senelių vilkėtus drabužius (p. 23), atsiranda abejonių tokių duomenų patikimumu. Teksto autorius, kartu rinkęs medžiagą apie arimo ir sėjos įrankius, buvo pastebėjęs, jog jau 90 metų amžiaus žmonės pasižymėjo gana ribotais informaciniais resursais netgi apie XIX a. pabaigą. Vis dėlto sukaupta etnografinė medžiaga leido tipizuoti drabužius ir jų elementus, padaryti autorei pagal Atlaso reikalavimus kartogramas. Nemažai tuo metu sudarytų žemėlapių paskelbta ir monografijoje, tačiau nėra nuorodos apie jų, kaip ir apie drabužių elementų parengimo, išklotinių spaudai rengimo autorių ir tik iš anksčiau skelbtų straipsniuose žemėlapių galima manyti prie techninio darbo prisidėjus dailininkei Ritai Pilkaitei-Butvilienei.

Atliekant lauko tyrimus, lygiagrečiai vyko intensyvus darbas bibliotekose, archyvuose, rankraštyuose bei muziejuose. Jo rezultatai matomi literatūros bei šaltinių apžvalgoje, kuri suskirstyta į keletą grupių (p. 13). Pirmoji grupė apima spausdintus įvairaus pobūdžio tekstus (literatūros ir šaltinių sąrašas knygos pabaigoje įspūdingas, tiesa, kažin ar visi aptartų autorių duomenys pasakoja apie valstiečių drabužius), o kitos trys – tai archyvinė, ikonografinė bei muziejinė medžiaga. Taigi monografija parašyta atlikus išsamią šaltinių analizę ir iš jų po kruopelytę atrinkus žinias, kurios retai buvo konkrečios. Nepaisant to, literatūros bei šaltinių apžvalga išsami, gausiai iliustruota ir įvertinta. Ypač svarbūs spausdinti darbai, kurie, nors kuklūs ir nuo ankstyvųjų viduramžių pasižymi fragmentiškomis žiniomis bei faktais, tačiau leido autorei orientuotis aprangos istorijoje. Tiesa, įvertindama minėtuose darbuose tyrimams reikalingą medžiagą, autorė galėjo sudėti ryškesnius akcentus, kurie padėtų aiškiau orientuotis dėl drabužių nešiotųjų padėties visuomenėje. Antai literatūros ir šaltinių apžvalgos skyrelyje 9 pav. pateikta iš Reginos Volkaitės-Kulikauskienės leidinio XVI a. Rytų Lietuvos valstiečio drabužių iliustracija, tiksliau, rekonstrukcija. Su ietimi, peiliu ir kirviu rankoje „valstietis“ autorei turėjo kelti abejonių socialinio sluoksnio reprezentavimo autentiškumu. Panaši, kaip minėta rekonstrukcija, (415 pav.) iš to paties Volkaitės-Kulikauskienės leidinio ir netgi tuo pačiu iliustracijos numeriu įdėta kita XVI a. valstiečio drabužių rekonstrukcija, skirta

parodyti diržo puošnumą (beje, diržas puošnus ir pirmoje iliustracijoje). Diržų ir drabužių „valstietiška“ kokybė kontrastuoja su greta, kitame puslapyje esančia kuklia 1913 m. šiaurės aukštaičių skudutininkų aprangos nuotrauka (414 pav.). Taigi monografija skirta valstiečių drabužiams, o tekste remiamasi ir šiuo žodžiu iliustracijose akivaizdžiai žymimi (ypač iliustracijose iš Prūsijos) toli nuo šio sluoksnio esantys drabužiai. Apskritai mažiau su monografijos tekstu rišasi dažnas Prūsijos ar Mažosios Lietuvos šaltinių panaudojimas. Tiesa, tai visuotinė Lietuvos etnologijos problema, kai neturint duomenų iš Lietuvos, aktyviai remiamasi minėtų teritorijų aprašais. Šie be istorinio diskurso atskleidimo daugiau tiktų nebent Klaipėdos krašto drabužių charakteristikai, tačiau šiame regione dėl demografinių pokyčių pasekmių lauko tyrimai buvo problemiški ir prie jo mažiausiai krypsta autorės žvilgsnis.

Nesileisdamas į detalesnę tokių pavyzdžių analizę paminėsiu, kad nekonkretumą bei kontrastingumą neretai išryškina nemažas iliustracijų kiekis (sumeruota 579 iliustracijos), ypač kai, anot autorės, „vidutiniosios valstiečių klasės“ nešioti tradiciniai drabužiai turėtų tapti tautinių drabužių pavyzdžiais (p. 9), o iliustracinė medžiaga kartais prasilenkia su pagrindinėmis teksto idėjomis. Kita vertus, kai kurios nuotraukos daugiasluoksnės ir vertingos etnografiniu požiūriu, nes atskleidžia įvairius valstiečių gyvenimo aspektus. Antai, 142 pav. linamynio talkos nuotraukoje Suvalkijos linų mynėjas skrybėlėtas, joje matosi liemenės bei marškinių 1935 m. rudens darbuose nešiojimo būdai. Įdomus pramogavimas (mynėjas kabo galva žemyn), galiausiai talkoje dirba vyrai. Suvalkijos regione linamynis, anot Angelės Vyšniauskaitės, nebuvo vyriškas darbas (Vyšniauskaitė 1983: 148–149). Taip pat tenka apgailestauti, kad net literatūros sąrašė neteko užtikti Vitalijaus Morkūno monografijos, nors joje nagrinėjama po Pirmojo pasaulinio karo buvusi žemės ūkio darbininkų, t. y. samdinių, apranga. Vyrų samdinių aprangai būdingi ankstesnių laikotarpių valstietiškos aprangos elementai, galima rasti neskelbtų vertingų nuotraukų (Morkūnas 1977: 130–151).

Pratarmėje yra pastraipa apie vyrų drabužių tyrimų, kaip ir muziejų fonduose sukauptų eksponatų stoką ir įvardijamos to priežastys. Kulikauskienė pažymi, jog jau XIX a. viduryje dėl vyrų mobilumo, miesto įtakos bei madų poveikio nyko tradiciniai jų drabužiai. Natūralu, kad tokioje perspektyvoje muziejininkai XX a. susidūrė su artefaktų radimo galimybėmis. Tačiau minėtai autorės minčiai prieštarauja Atlaso 35 žemėlapyje fiksuota XIX a. viduryje buvusi menka miesto įtaka lietuvių vyrų drabužiams. Žemėlapiai liudija tik šalia Suvalkijos, iš dalies Žemaitijos miestų bei vienietiniais atvejais Klaipėdos krašte egzistavusį ryškesnį miesto poveikį. Tuo metu latvių, ir ypač estų, drabužiuose tradicinių ir miestiečių elementų santykis tuo metu praktiškai buvo paritetinis. Poslinkiai Lietuvoje įvyko tik XIX a. antroje pusėje ir amžiaus pabaigoje–XX a. pradžioje. Tik tuo metu Baltijos tautosose miesto tipo drabužių sklaidos valstiečių aprangoje mastas

praktiškai susilygino ir galima kalbėti apie ryškesnį miesto poveikio mastą lietuvių valstiečių drabužiams. Žinoma, monografijos rengimo metu autorė galėjo būti peržiūrėjusi anksčiau skelbtus teiginius, bet tada apžvalgoje turėjo atsirasti žemėlapių ir Atlaso teksto komentary.

Kadangi žemėlapius ir monografijoje esančias drabužių rekonstrukcijas reikia priskirti šaltinių kategorijai, reikėjo nepasitenkinti apžvalgoje formaliu lauko tyrimų metu sukauptos medžiagos paminėjimu. Privalėjo būti įdėtas tekstas apie žemėlapių ir rekonstrukcijų kūrimą. Ypač buvo svarbu pateikti tekstą apie monografijoje (ir ne tik) esančių vyrų regioninių drabužių rekonstrukcijų kūrimo pagrindus ir principus bei jų santykį su tautiniais rūbais. Neaišku, kaip reikia jas suprasti, gal rekonstrukcija reikštų pasinaudojus termino sampratos aiškinimu tik kaip hipotetišką senų ar išnykusių drabužio formų ar net visos jos sistemos atkūrimą (Rekonstrukcija reikšmė 2020)? Tapę etaloniniais regioninių vyrų drabužių pavyzdžiais rekonstrukcijos monografijoje silpnai grindžiamos iliustracine ir netgi tekstine medžiaga. Dalis knygos tekste ir viršelių antrose pusėse atspausdintų Lietuvos etnografinių regionų tradiciniams drabužiams atstovaujančių rekonstrukcijų buvo skelbtos Atlase (išskyrus Mažąją Lietuvą, kuri jame neiškirta), vėliau, išlaikydamos esminį vaizdą, atsirado tautiniams rūbams skirtame leidinyje (*Lietuvių tautiniai rūbai* 1994). Susidaro įspūdis, kad monografijoje esančios rekonstrukcijos iš esmės pakartoja tautinių drabužių vaizdą. Tačiau, kaip minėjau, nors nėra paaiškinta knygos leidimo istorija, akivaizdu, kad šios rekonstrukcijos kurtos anksčiau. Tautinių vyrų drabužių vaizdai akivaizdžiai turėjo įtakos rekonstrukcijos. Tik minėtame leidinyje rašoma apie tautinių drabužių kūrimo principus ir iškilančias teorines-praktines problemas (*Lietuvių tautiniai rūbai* 1994: 15–20). Tačiau monografijos paradigma mokslinė ir, nesant teorinių pagrindų bei principų išryškavimo, vyrų drabužių rekonstrukcijų pretenzijos į buvusią tradicinių drabužių vaizdo autentiškumą moksliniu požiūriu ribotos.

Monografija autorės vyrų drabužių tyrimų kontekste

Kulikauskienės moksliniai darbai pradėti skelbti kaip etnografinių lauko tyrimų rezultatas. Nuo ekspedicinės medžiagos pereita prie literatūros, šaltinių, ikonografinių duomenų paieškų, atvedusių prie 1975 m. apgintos mokslų kandidato (daktaro) disertacijos tema „Lietuvių valstiečių vyrų drabužiai XIX–pirmoje XX a. pusėje“ (Куликаускаене 1975). Disertacija rašyta tuo pat metu darbuojantis prie išankstinio teksto (suvestinį parašė latvių etnologė Mirdza Slava) ir žemėlapių 1986 m. Rygoje išleistam Pabaltijo istoriniam-etnografiniam Atlasui (suvestiniai žemėlapiai leidiniui ruošti Maskvos kartografų) (Маслова и др. 1986). Monografijoje tarp nemažo skaičiaus iliustracijų yra dalis Atlasui parengtų žemėlapių. Taip pat yra pakartotų XX a. 8 dešimtmetyje skelbtuose straipsniuose

užtinkamų, tikėtina, disertacijoje panaudotų ir naujų žemėlapių, tačiau tekste galima pasigesti sąsajų su kitais, ir ypač Atlaso, žemėlapiais.

Pirmieji du straipsniai, kuriuose Kulikauskienė aptarė vyrų drabužius, pasirodė lokaliuose monografijose. Iš 1975 m. paskelbto disertacijos autoreferato (Куликаускаене 1975: 24–25) matyti, kad pradėdant 1970 m., buvo septynios pozicijos, skirtos drabužiams. Tuo metu lokaliuose monografijose buvo atspausdinti keturi straipsniai. Jeigu pridėsime 1971 m. rinktos medžiagos pagrindu parašytus, bet dėl ideologinių priežasčių po keliolikos metų publikuotus knygoje *Dubičiai bei Kudirkos Naumiestis* (Kulikauskienė 1989: 165–173; Kulikauskienė 1990: 254–264) straipsnius, skaičius padidėja. Nors lokalių monografijų straipsniai yra aprašomieji, tačiau įdomūs kitu požiūriu. Maršrutinėse ekspedicijose rajone būdavo apsilankoma dešimtyje ar kiek daugiau vietovių ir kiekvienoje apklausiama po vieną du asmenis, o lokalioms monografijoms rengiamiems straipsniams konkrečioje vietovėje būdavo apklausiama dešimt ir daugiau žmonių. Todėl šie straipsniai yra liudininkai, kiek ir kokios medžiagos buvo įmanoma XX a. 7 dešimtmečio antroje pusėje ir 8 dešimtmečio pradžioje surinkti lokaliuose aplinkoje. Akivaizdu, kad be literatūros ir šaltinių ikonografinės medžiagos studijų teksto vaizdas būtų paviršutiniškas. Autorė iki disertacijos gynimo paskelbė ir pora trumpų atskiriems drabužių elementams skirtų analitinių ir su žemėlapiais mokslinių straipsnių. Išskirtinę vertę turi 1975 m. pradėta ir 1979 m. baigta keturių straipsnių serija tęstiniame mokslo žurnale (Mokslų akademijos mokslo darbų A serija), skirta XIX–XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiams, kurios atgarsių aptinkama ir monografijoje.

Tuo metu ruoštas pradinis tekstas rusų kalba bei žemėlapiai Atlasui. Galima įvairiai vertinti ideologinę bei politinę Pabaltijo istorinio-etnografinio Atlaso rengimo, vadovaujant N. Miklucho-Maklajaus etnografijos institutui, potekstę, tačiau darbas buvo vaisingas ir turi didelę išliekamąją vertę. Šia proga norisi papildyti Šidiškienės teiginį, kad kartografavimas buvo naujas reiškinys to meto etnografijoje ir TSRS pradėtas naudoti 1961 m., Lenkijoje tradicinė apranga kartografuota nuo 1949 m. (Šidiškienė 2018: 367). Lietuvių tradicinės kultūros kartografavimo pradininkas buvo Švedijoje gyvenęs lietuvių etnologas Juozas Lingis. Straipsnyje apie lietuvių arimo įrankius dar Antrojo pasaulinio karo metais jis pirmą kartą Lietuvos etnologijoje atliko arimo įrankių paplitimo kartografavimą (Lingis 1943–1944: 143–165).

Atlikusi tipologinę drabužių ir jų elementų analizę, Kulikauskienė Atlase teksto pradžioje išskyrė XIX a. viduryje buvusius keturis – žemaičių, aukštaičių, dzūkų ir suvalkiečių – aprangos kompleksus ir jų arealus pavaizdavo žemėlapiuose. Taip pat ši samprata integruota į drabužių regioninius kompleksus bei komplektus Pabaltijoje atskleidžiančius žemėlapius. Akivaizdu, kad Lietuvos vyrų drabužių analizei skirtas tekstas ir žemėlapiai parengti Kulikauskienės pa-

gal lauko tyrimų medžiagą. Atlase pagrindiniais tradicinio vyrų kostiumo elementais imami marškiniai ir kelnės. Išskirtiniu komplekso požymiu kartografojuojant laikomas kelnų ilgis. Todėl pagal išvaizdą išskirami du kompleksų tipai: marškiniai ir trumpos kelnės bei marškiniai ir ilgios kelnės, nurodant, kad vyrų drabužiai nepasižymėjo detalių įvairove (Маслова и др. 1986: 100). Šių kompleksų tradiciniai ir miestietiški elementai XIX a. viduryje parodyti 35 žemėlapyje. Kompleksų išplitimas artimas istorinių-kultūrinių sričių (XIX a. viduryje) teritorijai (III žemėlapis).

Taigi kalbama apie regioninius drabužių kompleksus. Ši sąvoka vartota prieškario Antano Tamošaičio moterų drabužių tyrimuose. Taip pat Miliuvienė rašė apie vyrų drabužių kompleksą ir medžiagos trūkumą kompleksų išskirimui (Mastonytė 1964: 337, 370). Etnografinio regiono tradicinių drabužių komplekso sąvoką autorė vartoja disertacijoje (Куликаускаене 1975: 8), pasitelkia tautiniams drabužiams apibūdinti (*Lietuvių tautiniai rūbai* 1994: 7). Monografijoje Kulikauskienė regioninius kompleksus įvardija komplektais. Tačiau komplektu, be kitų reikšmių, yra vadinamas „vienos paskirties daiktų rinkinys“ (*Komplektas* 2020), t. y. šiuo atveju konkretaus individo nešiojamų drabužių visuma, bet ne regioninis savitumas. Žinoma, monografija leidžiama jau publikavus minėtus Kulikauskienės darbus ir autorės požiūris į buvusias sąvokas galėjo kisti, tačiau tokių pokyčių priežastis derėjo paminėti (tekste vartosiu komplekso ir komplekto sąvokas).

Tad Atlase regioniniai drabužių kompleksai buvo metodologinis raktas medžiagai pristatyti, jos analizei ir atskleidžiami žemėlapiuose. Tačiau monografijoje apie vyrų tradicinių drabužių regioninį savitumą išryškinančius bruožus rašoma tik išvadose. Manau, monografijos drabužių elementams skirtų skyrelių apibendrinimuose galėjo būti akcentuotas tam tikro regioninio tipo savitumas. Tada, žvelgiant į rekonstrukcijas, kurių pagrindu (arba jos pačios panaudotos) kurtas tautinis kostiumas, nekiltų abejonių dėl drabužių išvaizdos šaknų. Mažą to, 1994 m. lietuvių tautiniams rūbams skirtame leidinyje be argumentacijos atsiranda anksčiau niekur etnologės neiškirtas Mažosios Lietuvos aprangos kompleksas / komplektas. Monografijos išvadose atsiranda lietuvininkų aprangos sąvoka ir kaip vienas esminių jos bruožų pažymimos šalia ilgų mūvėtos ir trumpos kelnės, prie kurių derintos raštuotos kojines (p. 347). Tačiau Atlase teigiama, kad trumpų kelnų pagal literatūrą XIX a. viduryje užtinkama pora pavienių atvejų prie Rytprūsių su nežinomu jų sukirpimu (Маслова и др. 1986: 107). Tai liudija ir Atlaso 35 žemėlapis, o pagal 39 žemėlapi XIX a. viduryje tokio sukirpimo kelnų nebūta. Monografijoje tokio viršutinių kelnų sukirpimo pavyzdžių (93 pav.) nematome. Apie tokių kelnų buvimą ankstesniais šimtmečiais, kurios be pėdsakų išnyko XIX a., rašė Mastonytė (Mastonytė 1964: 373). Kaip lokalus reiškinys už dabartinės Lietuvos sienos minimas ir Kulikauskienės (p. 72). Išėity, kad apibendrinta visam regionui išvada kurta pagal rekonstrukcijos vaizdą (179 pav.

lietuvininkas, XIX a.), kuriam atsirasti autorės darbai nesuteikia argumentuotos medžiagos.

Šlubuoja rekonstruotų drabužių gyvavimo laikotarpio apibūdinimas. Dažnai įvardijama XIX a., ir tai prieštarauja pačios autorės teiginiams apie atskirų aprangos elementų, o kartu ir drabužių visumos kaitą laike. Atlaso 34 žemėlapyje pateiktas Pabaltijo vyrų tradicinių drabužių kompleksų paplitimo vaizdas XIX a. viduryje, o 35–36 žemėlapiuose pagrindinių tradicinių ir miesto vyrų drabužių kompleksų elementų kaita pradedama XIX a. viduriu ir baigiama XIX a. pabaiga–XX a. pradžia. Kadangi Lietuvai skirtus žemėlapius rengė Kulikauskienė, monografijoje atsirandantis chronologinis nekonkretumas nėra teksto pranašumas, nes antai MA darbų serijoje paskelbtuose bei kituose straipsniuose esančiuose žemėlapiuose drabužių elementų paplitimo laikotarpiai pateikiami tiksliau.

Pastangos nepasiklysti tradicinėje lietuvių vyrų aprangoje

Pradėdama nagrinėti vyrų valstiečių aprangą, autorė pateikia šiuolaikinių „aprangos“ supratimą, išskiria pagrindinius jos elementus. Tai šukuosenos, drabužiai, galvos apdangalai, apavas, autai, kojinės ir aksesuarai (p. 40). Šis diskursas kertasi su pratarme, kurioje rašoma: „leidinio objektas yra lietuvių valstiečių vyrų drabužiai“, t. y. kaip aprangos dalis, bet tekste kaip sinonimas (sąveikų tekste nediferencijuosiu) vartojamas ir „aprangos“ terminas (p. 9). Taip pat užsimota susitelkti į kol kas netirtas drabužių dalis, tokias kaip galvos apdangalai, liemenės, sermėgų spalvos, atskirų drabužių sukirpimo istorinė raida ir kt. (p. 10). Pratarmėje autorė pažymi kokybinius aprangos skirtumus, kasdienių bei išeiginių (pastarieji dar turi smulkesnius dėvėjimo aspektus) drabužių vietą kaimo kultūroje. Skyriai pradedami išsamiu istorinės konkrečiau drabužių elementų raidos aptarimu. Nors chronologinės ribos – XVI–XX a. pradžia, muziejų fondai, dauguma iliustracijų bei lauko tyrimų medžiaga orientuoja į XIX a. (dažnai antrą pusę). Baigiama XX a. pirmais dešimtmečiais, ypač kai norima parodyti aprangos elementų galutinį likimą.

Vyrų drabužius nagrinėti pradedama nuo marškinių, kurie tipizuojami pagal kirpimą bei nešiojimo būdą. Įdomu, kad vyrų marškinių tipai pagal sukirpimą iš esmės atitinka moterų marškinių tipus (Mastonytė 1964: 339), be to, tunikos sukirpimo marškiniai buvo būdingi visoms Baltijos tautoms (Kulikauskienė 1975a: 121). Tipų raidos ir sklaidos analizė, elementų ir ornamentų puošimo technikos aprašymas monografijoje detalus ir pagalbininku autorei, be lauko tyrimų medžiagos, tampa muziejų fondai. Skaitytojo dėmesį patraukia išsami marškinių puošybos analizė, atskleista jos kaita laike bei regioniniai ypatumai, kaip ir etninių bei kultūrinių kontaktų įtakos. Monografijoje randame marškinių

kirpimo išklotines bei elementų tarminių pavadinimų žemėlapius, tačiau galima pasigesti šių tipų paplitimo arealų ir pokyčių laike žemėlapių, kurių būta straipsniuose (Kulikauskienė 1975a: 115–127; Kulikauskienė 1975b: 141–151) bei Atlase. Kita vertus, trūksta aiškesnio marškinių, kaip ir toliau nagrinėjamų kelnų, dėvėjimo ypatybių atskleidimo, nes iš teksto išeity, kad vyrai ant nuogo kūno vilkosi tik vienerius marškinius. Bent vėsesniu oru vargu ar taip buvo, dėl ko nėra aiškus apatinių kirpimas bei išvaizda, nes nepakanka vien išryškinti socialinių sluoksnių marškinių audinio kokybės skirtumus.

Lietuvoje būta dviejų marškinių vilkėjimo būdų. Dėl slavų kultūros įtakos išleistus ant kelnų nešiojo karštomis šienapjūtės ar rugiapjūtės dienomis bei namų ruošos metu vyresnio amžiaus vyrai, kartais ir jaunimas. Su išėiginiais drabužiais marškinius šitai nešiojo Rytų Lietuvoje XX a., net iki 1930 m. Tuo tarpu Žemaitijoje ir Suvalkijoje pereita prie marškinių sukišimo į kelnes jau XIX a. antroje pusėje (p. 69). Matyt, būta ir išimčių, nes (142 pav.) suvalkietis linamynio talkoje 1935 m. stovi su išleistais marškiniiais, nors toks nešiojimas turėjo būti seniai išnykęs. Kiti knygoje pateikti kyšančių iš po liemenės ant kelnų marškinių pavyzdžiai iš XX a. 4 dešimtmečio nėra informatyvūs laiko požiūriu. Antai 91 pav. pabrolių ir analogiška 144 pav. nuotraukos padarytos Dzūkijoje per Senovės dienas. Pirmoji – Dauguose 1937 m., antroji, įvardinta 4 dešimtmečiu, gali būti padaryta ir kitur, nes Dzūkijoje tuo metu Senovės dienos vyko keliuose miestuose. Akivaizdu, kad senovinių vestuvių vaidinimai ir atlikėjai vaizdavo buvusias realijas. Taip pat teksto dvasiai prieštarauja Balio Buračo režisuotos aukštaičių muzikantų 4 dešimtmečio nuotraukos (100 pav.). Tiesa, tamsios vienspalvės vestuvių muzikantų liemenės liudija vėlyvą XX a. jų kilmę. Todėl reikėjo argumentuoti, kodėl rekonstrukcijose dzūkas (135, 425 pav.) dėvi suleistus į kelnes marškinius, nes vaizduojami XIX a. drabužiai.

Kelnės be konkrečios paskirties buvo siejamos su magija, derlingumą skatinančiomis praktikomis. Taip pat ir su lyčių atskirties požymiu, nes dar XX a. 3 dešimtmetyje nebuvo toleruojama peržengti lyčių sampratos ribas ir moterims dėvėti kelnes viešojoje erdvėje (Mardosa 2000: 28). Todėl kelnės vyrų aprangoje neturėjo, kaip daugelis jos elementų, sąsajų su moterų apranga. Valstietiškos kelnės pasižymėjo audinio kokybės (ypač apatinės, p. 73) ir sukirpimo skurdumu. Balto lininio audinio kelnės tiek kasdieniame, tiek šventiniame gyvenime sunkiai užleido pozicijas spalvotoms. Taip pat ir sukirpimas buvo gana elementarus: iš dviejų tiesių medžiagos gabalų įstatant trikampių ar keturkampių medžiagos gabalėlius į klešnių tarpą (p. 93–94). Tokios kelnės Dubičiuose buvo paplitusios iki XX a. 2 dešimtmečio (Kulikauskienė 1989: 167), o neturtingi vyrai nešiojo ir 3–4 dešimtmečiais (p. 93). Kirptos ir siūtos pačių moterų, dėl ko XIX a. pabaigoje tokį kelnų sukirpimą gervėtiškai vadino *bobiniu* (Miliuvienė 1989: 155). Kernavės apylinkėse kirptines pagal šiandieninį fasoną kelnes pradėjo siūti maždaug per

Pirmąjį pasaulinį karą, o dar XX a. pradžioje su baltomis drobinėmis kelnėmis vyresnioji karta ėjusi į bažnyčią (Kulikauskienė, Miliuvienė 1972: 201–202). Taigi kirpimo ir audinių kokybės pokyčiai radosi pamažu ir XIX a. antroje pusėje spalvotos kelnės buvo paplitusios Vakarų Lietuvoje bei nedideliame plotelyje Šiaurės Rytų Aukštaitijoje (125 pav.). Tačiau pateiktose regioninių drabužių rekonstrukcijose tik suvalkietis XIX a. pagrįstai tarsi su baltos spalvos kelnėmis (112 pav.), o to laiko dzūkai (134–135 pav.) rekonstrukcijose (XIX a.) vilki spalvotas kelnes.

Taip pat tikriausiai būta kelnų nešiojimo įvairovės ir ne vien tik šaltuoju metu vyrai dėvėjo dvejas kelnes. Dubičių apylinkėse iki XX a. 3 dešimtmečio vyrai vasarą, eidami į bažnyčią, dėl taupumo ir švaros iki šventoriaus viršutines kelnes nešdavosi ryšulėlyje ant lazdos arba rankoje (Kulikauskienė 1989: 167; p. 97). Todėl kažin ar tikslu teigti, jog dvejas kelnes nešiojo esant šaltam orui (p. 72). Reikėtų pridurti, kad Atlaso duomenimis visoje Lietuvoje tarp pasiturinčių valstiečių buvo įvairių iš avikailio siūtų kelnų darbams šaltu metu (latviai ir estai turėjo ir odinių, zomšinių) (Маслова и др. 1986: 109), apie kurias monografijoje nėra užuominos.

Anot Vandos Daugirdaitės-Sruogienės, XIX a. pirmoje pusėje liokajai turėjo pilko milo liemenę (Daugirdaitė-Sruogienė 1995: 100). Tačiau iki valstiečių jos keliavo ilgai ir, pasak Kulikauskienės, pirmosios negausios žinios apie liemenes užtinkamos Žemaitijos centre XIX a. 8–9 dešimtmečiais, o amžiaus pabaigoje Zanavykijoje ir amžių sandūroje jos tapo būtina išėginio kostiumo dalimi (p. 99). Nors čia pat kiek praplėtusi paplitimo Žemaitijoje teritorija, teigia, kad jos nešiotos XIX a. antroje pusėje (p. 99–100). Matyt, iš šio laikotarpio pateikiamas jų pavadinimų paplitimo žemėlapis (140 pav.), kuris, deja, nesuteikia informacijos apie medžiagos bei sukirpimo ir siuvimo ypatybes, leidusias pasekti liemenių kaitą laike ir regioninius jų savitumus. Ypač turint galvoje pateiktas spalvoto margo audinio liemenes, kurios tekste ir daugumoje iliustracijų atstovauja Vakarų Lietuvai. Atlase teigiama, kad jau XIX a. 7 dešimtmetyje Žemaitijoje, Suvalkijoje, Šiaurės Aukštaitijos bei kai kuriose Dzūkijos vietose įsitvirtina miestietiški drabužiai ir liemenės, remiantis monografija, tampa būtinu elementu. Todėl Atlase galbūt kaip vėlyvas tradicinio vyrų drabužio reiškinys nenagrinėjamos, tik paminima buvus naujoviškų liemenių Žemaitijos kostiume (Маслова и др. 1986: 100). Taigi Kulikauskienė praplečia valstiečių drabužių komplekto sudėtį. Muziejinių liemenių pavyzdžių iliustracijos informatyvios ir liudija išėginio modernaus kostiumo elemento transformacijas valstietišku drabužių kontekste ir komplekte pradedant XIX a. pabaiga (p. 99). Tačiau ar liemenes galima įvardinti tradicinio drabužio elementu, kai jos radosi pastariesiems išnykus, diskusinis klausimas. Netgi tekste apie Dzūkiją Mastonytė yra pateikusi Juozapo Radziukyno 1899 m. informaciją, kad „dzūkuose tautiški parėdai išnyko, o vyrai dėvi surdutus ir sermėgas be liemenių“ (Mastonytė 1970: 121).

Mastonytė yra rašiusi apie netikslingumą liemenes nešioti stilizuotų tautinių drabužių komplekte kaip viršutinių vyrų drabužių. Juk viena liemenė nebuvo išveiginė ir ant jos vilkosi sermėgas, trinyčius ir kitus viršutinius drabužius (Mastonytė 1964: 373). Nors monografija liudija išimčių galimybę XX a., bet dauguma liemenių vien ant marškinių nešiotos kaip darbinis drabužis. Tad rekonstrukcijoje XIX a. lietuvininkas (424 pav.) ir žemaitis (485 pav.) iš XIX a. vidurio neatitinka nei laikotarpio, nei liemenės dėvėjimo stiliaus. Daugiau būtų motyvuotas jų dėvėjimas ant marškinių po sermėga, kas būdinga dzūko aprangai (135 pav.), bet vėl nuoroda į XIX a. neturi pagrindo. Tiesa, Atlase šio kostiumo įvardijimas XIX a. viduriu (Маслова и др. 1986: 40Ц pav.) apskritai prasilenkia su liemenių atsiradimo laikotarpiu. Juolab kad 1974 m. autorė yra rašiusi, jog XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje liemenė buvo vilkima išveigos metu tiktai po švarku (Kulikauskienė 1974: 165–166), t. y. drabužiams praradus liaudiškus bruožus. Kita vertus, ant marškinių darbuose ir išveigai pagal esančias knygoje nuotraukas vienspalvės tamsios liemenės dėvėtos plačiai.

Trinyčiai buvo dėvimi tuo pat metu kaip ir sermėgos bei surdutai ir kai kur išliko XX a. pirmaisiais dešimtmečiais (Mastonytė 1964: 373–374; Маслова и др. 1986: 128). Monografijoje trinyčių kilmė, jų ryšiai su istorija bei aukštesniais visuomenės sluoksniais, kaimynais aptarta nuodugniau. Drobinis kasdienai ir išveigai vilkėtas, dažniausiai baltas drabužis „darbo metu atliko šiandieninio švarko ar striukės paskirtį, o kelionių metu nuo šalčio ir drėgmės saugančio apsiausto“ (Куликаускаене 1975: 16; p. 111). Trinyčių funkcinė priklausomybė lėmė ir audinio kokybės bei spalvos ypatumus. Sukirpimas, anot autorės, atitiko sermėgos sukirpimą ir kito pagal madą, plintant surdutam, atitiko jų siuvimą (p. 115, 119). Mastonytė pamini Zanavykuose buvus mėlyndryžius, vadinamus „suktiniais“, trinyčius (Mastonytė 1964: 374). Tikriausiai toks drabužis, matomas 162.1-2, 164.2-3 iliustracijose, ir tapo rekonstrukcijos (163, 426 pav.) pagrindu. Tačiau tekste nuorodų į „Lietuvių etnografijos bruožų“ tekstą nerandame. Beje, Buračas teigė, kad kupiškėnų piršlys vasarą ant marškinių dėvi trinyčius, kurių priekis apie atlapus ir užantis buvęs išsiuvinėtas „mėlynom gimbelytėm ir geltonom gėlytėm“ (Buračas 1993: 315). Kita vertus, 1935 m. nuotraukoje (166 pav.) trinyčiai vien balti ir juos puošia tik juosta. Apskritai akivaizdu, kad ilgiau išliko kasdieniai trinyčiai, nes išveiginius XIX a. antroje pusėje Žemaitijoje ir Užnemunėje keitė miestietiško sukirpimo švarkai ir demisezoniniai paltai, nors, kaip matome, būta ir lokalių dėvėjimo variantų.

Pagrindinius trinyčių ir sermėgų bruožus, remdamasi literatūriniais šaltiniais, aprašė Mastonytė (Mastonytė 1964: 370–380). Monografijoje žengtas esminis žingsnis į priekį. Analogišku pavadinimu vadinamos sermėgos buvo paplitusios slavų kraštuose. Paplitę įvairūs drabužio variantai Baltijos regione, taip pat nešioti moterų ir pagal tipą Atlase vadinamos kaftanu (41–42, 49–51 žemėlapiai).

Sermėgos iki pat XIX a. pabaigos visoje Lietuvoje buvo viena pagrindinių aprangos dalių (p. 121), pavadinimu ir esme susijusios su slavų kraštais. Atskirais atvejais Kudirkos Naumiesčio apylinkėse vyresni žmonės kartais sermėgas nešiojo iki Pirmojo pasaulinio karo (Kulikauskienė 1990: 254, 257). Ypatinę vertę turi autorės atlikta pagal sermėgų sukirpimo, spalvos, netgi puošybos elementus, ilgį, aksesuarus, dėvėjimą ir kitus požymius jų tipų išskyrimas. Pateikiamos gausios iliustracijos, sukirpimo išklotinės, paplitimo žemėlapiai, tačiau esama ir kai kurių neaiškumų. Antai 1972 m. pagal Atlaso programą surinkta ir kartografuota medžiaga tapo tradicinių vyrų sermėgų spalvos XIX a. viduryje žemėlapiu. Tai pirmasis drabužių tema paskelbtas žemėlapis, kuris iš esmės analogiškas, tik turi kai kurių spalvų paplitimo ribų pokyčius (ypač Vidurio Lietuvoje), pateiktas monografijoje (177 pav.). Nesileisdamas į sukirpimo regioninių savitumų aptarimą, apžvelgsiu spalvinės gamos ypatybes. Praktiškai visoje Lietuvoje vyravo pilka sermėgų spalva.

Atlase tipiška žemaičių sermėga (kaftanas) buvo pilkos spalvos, o dalyje Žemaitijos ir Klaipėdos krašte bei iš dalies Vidurio Lietuvoje vien pilka spalva (Маглова и др. 1986: 100). Tiesa, autoreferate minima prie Prūsijos sienos buvus ir mėlynos, o nagrinėdama drabužių spalvas autorė teigia, jog klaipėdiškių sermėgos buvo baltos arba mėlynos spalvos (Kulikauskienė 1988: 45), nors žemėlapyje (p. 125) šios spalvos nefigūruoja, tik pilka. Tik rytinėje Žemaitijos dalyje pereinanti į Vidurio Lietuvą sklido juoda, o šiaurėje bei Vidurio Lietuvos vakarinėje dalyje ruda spalva, kuri šalia pilkos žinota Aukštaitijoje bei Dzūkijoje. Balta spalva greta pilkos būdinga Užnemunei ir vakarinei dzūkų žemei, o kitų spalvų būta vienetiniai atvejai. Apskritai galima susidaryti vaizdą, kad būta regioninių, bet dar daugiau lokalių spalvų sklaidos variantų, ypač XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vyrų aprangoje (Kulikauskienė 1972a: 123–124). Atlaso 49 žemėlapyje XIX a. viduryje viršutiniuose valstiečių drabužiuose šalia pilkos fiksuojama mėlyna Mažosios Lietuvos pajūrio pakraštyje. Ši spalva vertinta kaip puošni, tačiau baltos spalvos sermėgų regione žemėlapyje nerandame ir tokios sermėgų spalvos išlieka amžiaus pabaigoje. Madinga juoda spalva siejama tik su 8 dešimtmečiu, ir ne su sermėgomis, bet surdutais, kada šios spalvos daugėja, o mėlynos, kaip ir rudos, spalvos mažėja (Маглова и др. 1986: 129, 137–138). Todėl jei tarp tautinių drabužių atsiradęs mėlynaspalvis, XIX a. lietuvininkas turi ryšio su istorine medžiaga, nors autorė sako, jog „tikėtina, kad lietuvininkų vyrų sermėgos taip pat buvo mėlynos spalvos“. Tuo tarpu „Žemaitijoje pasitaikė ir žaliai dažytų sermėgų nešiojimo atvejų“ (p. 125–126), kurių Atlaso žemėlapiuose nefiksuota. Tačiau rekonstrukcijose (37 lį pav.) XIX a. vidurio, o monografijoje (178 pav.) jau XIX a. žemaitis aprengtas žalios spalvos, o lietuvininkas mėlynos spalvos (179 pav.) sermėgomis. Tiesa, anksčiau nagrinėdama vyrų drabužių spalvų regioninius ypatumus, autorė greta buvusių būdingiausių įvairių pilkų bei rudų atspalvių

konkrečiai apibrėžia lokalius žalios, juodos ir baltos spalvos plotus (Kulikauskienė 1988: 44), tačiau žalios spalvos, kaip minėjau, Atlase nefiksuota. Kalbant apie tautinius drabužius, tokie lokalūs variantai suprantami, bet kai rekonstrukcijose Mažosios Lietuvos ar Žemaitijos sermėgų simboliu tampa prasilenkiantys su teksto esme vienetiniai ar lokalūs spalvų atvejai, tokios jų traktuotės kertasi su mokslinio leidinio idėja. Galiausiai skyriuje esančios sermėgų ir jų detalių iš muziejų (kaip ir piešiniai) nuotraukos, be išimties yra natūralios pilkos spalvos.

Surdutas iš Vakarų Europos ir Lietuvos aukštuomenės į valstietišką aplinką pateko XIX a. antroje pusėje ir nespėjo paplisti visoje Lietuvoje (222 pav.). Paplitimo mastai nebuvo dideli, nes lokaliuose monografijose paminimas tik Kudirkos Naumiestyje (Kulikauskienė 1990: 257), pažymint nedidelius sukirpimo skirtumus nuo sermėgos. Surdutas nežinotas didžiosios dalies dzūkų, o Aukštaitijoje būta nešiojimo arealų rytinėje jos dalyje. Suvalkijoje surdutai plito XIX a. pabaigoje, tačiau tuo metu juos keitė miestietiškos viršutinių drabužių formos (Маслова и др. 1986: 138). Dėl išvaizdos panašumo į dabartinius tautinius drabužius surdutas neretai painiojamas su sermėga. Todėl būtų buvę skaitytojui naudinga monografijoje prie iliustracijų rasti nuorodą, kuris vyras apsirengęs sermėga, surdutu ar trinyčiais.

Įdomu, kad be iš prancūzų kalbos kilusio surduto pavadinimo ir drabužio, XX a. pradžioje į Lietuvos kaimą skverbėsi prancūzų generolo G. Galifė (Gaston-Alexandre-Auguste de Galliffet) kavaleristams sukurtos kelnės bei iš anglų feldmaršalo Dž. D. Frenčo (John Denton Pinkstone French) pavardės kilęs militaristinio sukirpimo švarkas *frenčius*. Tačiau jei surdutą tuo metu keitė įvairūs paltai, frenčių per pavasario ir rudens darganas vyresnio amžiaus vyrai vilkosi ir XX a. antroje pusėje. Simno apylinkėse teko matyti vestuvinių nuotraukų, kuriose jaunikiai frenčių dėvėjo XX a. 4 dešimtmetyje. Jie nebūtinai nešioti su kariškomis galifė kelnėmis ir tiesiogiai šiuos drabužių elementus jungti į kostiumą netikslinga. Frenčius nešiojo vyresnio amžiaus žmonės vietoje švarko ar striukių. Prie galifė kelnų vilkosi švarkus, bet jos neįmanomos be ilgaaulių batų (čebatų) XX a. 7 dešimtmetyje (Mastonytė 1964: 373, 381). Merkinės apylinkėse galifė kelnės laikytos „mandrių“ jaunuolių drabužiu (Kulikauskienė, Mastonytė 1970: 207).

Daugeliui su apranga susijusių temų Kulikauskienė pirmoji suteikė mokslinės analizės kryptį. Todėl galima pasigesti bekešo, kartu su sermėga vilkėto XIX a. antroje pusėje pasiturinčių valstiečių ir puošnesnių jaunuolių išėiginio drabužio, temos. Atlaso 51 žemėlapyje bekešai sporadiškai fiksuoti visoje Lietuvoje. Tai iki kelių įliemenuotas paltas, paplitęs Rytų Europoje. Kernavės apylinkėse, anot autorės, buvo siuvas iš 5–7 avikailių ir nešiotas kartu su sermėga pasiturinčių ir puošnesnių jaunuolių XIX a. antroje pusėje (Kulikauskienė, Miliuvienė 1972: 201). Įdomu, kad Kudirkos Naumiesčio apylinkėse jaunimas siuvasi bekešus, panašaus kirpimo kaip sermėgos, su vata ir pamušalu, taip pat ir iš kailių.

Tačiau pradėjo nešioti tik maždaug 1927–1928 m. ir greitai tokios mados atsisakė, o kiek ilgiau išsilaikė tokio pat fasono kailiniai (Kulikauskienė 1990: 258). Tiesa, enciklopediniuose lietuvių, kaip ir baltarusių, leidiniuose kalbama apie bekešo siuvimą iš milo, kailio, mušto milu, o dėvėjimas vien iš avikailio nepaliudijamas (Aleknienė 2015: 43; Бекетта 1989: 55). Galbūt todėl, kad tai buvęs retas drabužis, nes ir kailiniai iki XX a. prieinami tik turtingesniai kaimiečių sluoksniui. Tai liudija ir pati autorė, o kaip matyti iš Atlaso 52–53 žemėlapių, Lietuvoje XIX a. viduryje ir netgi XX a. pradžioje nepasižymėjo pasiuvimo įvairovė. Tik norisi atkreipti dėmesį, kad archeologų atliktoje lietuvių aprangos rekonstrukcijoje (249 pav.) aki-vaizdu, kad kailiai gaubia karį. Taip pat paveiksle pavaizduoti XIX a. paskutinių dešimtmečių lietuvių valstiečiai žiemos drabužiais smuklėje (259 pav.) apdarų kokybe gerokai nusileidžia kitose nuotraukose esančioms netgi XX a. pirmųjų dešimtmečių valstiečių tipažų aprangoms (plg. 252–254 pav.).

Galvos danga, kaip pažymi autorė, buvo viena svarbiausių tradicinės vyrų aprangos dalių, naudota ištisus metus ir atliko įvairias funkcijas. Be fiziologinių siekių, puošni galvos danga prilygo vyriškumo simboliui (p. 175), taigi turėjo svarbią sociokultūrinę reikšmę. Skyrėsi galvos dangos gamybos technika, žalia-va, forma, dekoratyviniai elementai, liudiję dėvėtojo socialinį statusą bei ekonominį pajėgumą, stebimos miesto bei etnokultūrinės įtakos. Veltinėms kepurėms bei skrybėlėms yra skirtas autorės mokslinis straipsnis (Kulikauskienė 1978: 116), iš kurio veltoms kepurėms skirtas žemėlapis skelbiamas monografijoje. Du žemėlapiai Atlase (45–46), kaip ir monografijoje (282–283 pav.) atskleidžia galvos dangos įvairovę bei atskirų tipų sklaidą regione ir kaitą laike. Tačiau noriu pasakyti keletą pastabų dėl ausinių kepurėlių. Monografijoje remiamasi Karlu Kapele-riu, XIX a. minėjusiu lapines kepurės (kaip vėliau zuikinės, kiškinės ir kt. pavadinimus), kurioms siūti naudotas lapės kailis. Tokio tipo kepurės, galima manyti, iš lietuvininkų plito Lietuvoje. Lapinėmis XIX a. pabaigoje–XX a., anot autorės, kepurės vadintos Lazdijų, Varėnos, Skuodo, Prienų rajonuose (p. 193). Tačiau toks įvardijimas buvęs platesnis, o jos atsiradusios galėjo būti anksčiau, nei leido teigti naudota literatūra. Jonas Basanavičius, pasak Auksuolės Čepaitienės, šalia miško ir piliakalnio vaizdų, lietuviškumo kultūriniu simboliu iškelia Vilkaviškio ir Kalvarijos apylinkėse (čia jau Patriarchas susiaurina paplitimo lauką) nešiotas lapines kepurės. 1884 m. penktame–šeštame *Aušros* numeryje pasirodė Basanavičiaus straipsnis „Senatvė lapinės kepurės“. Pabrėždamas kepurės senatvę, ją vertino kaip archajišką liekaną ir šia tema „Aušroje“ kilo diskusija (Čepaitienė 2019: 131–133). Todėl kažin ar būtų kaip tautinis simbolis vertinta menkai būdinga ar tik atsirandanti kepurė.

Be galvos dangos, mūsų permainingo klimato sąlygomis aukšti reikalavimai buvo keliami dėl apavo. Kas kita, kad gyvenimiška realybė dažnai kirtosi su žmonių poreikiais ir galimybėmis. Antai vaikai ir moterys, kaip pažymi autorė,

vasarą vaikščiojo basi, o neturtingųjų sluoksnio kasdienėje aprangoje tradicinio apavo reliktai ilgai išliko XX a. Nors vyžos jau XIX a. nebuvo visos Lietuvos apavas, tačiau darbuose sutinkamos apie 1930 m. (Kulikauskienė 1979: 121–123; 1–2 pav.). Nagines pirmieji liudija Rytų Prūsijos šaltiniai, nors sunku pasakyti, ar XVI a. šis apavas žinotas Lietuvoje. Daugiau duomenų apie jų žaliavą ir gamybos ypatybes yra iš XIX a. ir XX a. pirmųjų dešimtmečių, kai naginės tapo kasdieniu ir netgi šventiniu apavu. Tuo tarpu Žemaitijai, Suvalkijai bei Klaipėdos kraštui būdingos medinės klumpės. Ilgiausiai po Pirmojo pasaulinio karo išliko Žemaitijoje, dėl ko kasdienėje sąmonėje apavas kūrė žemaitiškumo įvaizdį. Monografijoje vyžų bei klumpių, medpadžių paplitimas XIX a. iliustruojamas žemėlapiuose. Iš 376 pav. matyti, kad XIX a. viduryje Vakarų Lietuvoje ir suvalkiečiai nešiojo klumpes, o visoje Lietuvoje paplitusios vyžos (jos vakarinėje dalyje buvo kartu su klumpėmis), o šalia Prūsijos, kaip ir kai kur Vidurio Lietuvoje atsirado medpadžiai, kurie amžiaus pabaigoje–XX a. pradžioje nenešioti tik pietrytiniame pakraštyje (374, 377 pav.). Medpadžiai papildė kaimietiško apavo arsenalą, plito po visą Lietuvą ir vėliausiai pasiekė Dzūkiją. Kaip gaminami medpadžiai, turėjo galimybę stebėti dažnas XX a. 6 dešimtmečio kaimo pradžią menantis Lietuvos gyventojas, o po Antrojo pasaulinio karo jais apsiavę jaunuoliai kartais apsilankydavo ir šokiuose. Neminint to, kad Antrojo pasaulinio karo metu ir netgi po karo medpadžiais apsiavę vaikai lankė mokyklą. Kaip ir kitų aprangos elementų nagrinėjimo atveju pasigedau ryšio su išsamiais Atlaso žemėlapiais.

Odiniai batai ilgą laiką buvo tik turtingųjų sluoksnio apavas, ir šis skyrelis atitinka autorės iškeltą siekį orientuotis į vidutinį valstiečių sluoksnį (p. 10). Dėl batų brangumo keliaudami vežimu iš namų audavosi bet koku apavu, o eidami pėsti batais apsiaudavo tik miestelyje. Merkinės apylinkėse XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje išėigai kartais keli kaimo vaikinai pirkosi vienus batus ir paeiliui jais audavosi, daugiausia į vestuves (Kulikauskienė, Miliuvienė 1970: 208). Todėl kažin ar vertėjo leisti į valstiečio auliniiais batais su pentiniais, žinomo iš tautosakos kaip jaunikaičio įvaizdžio, aptarimą (p. 240–241). Autorė teisingai tai įvardina poetine metafora, tačiau pentinai – raitelio, kario aprangos atributas ir valstietiškas apavas prasilenkia su metaforos ar simbolio prasme, kaip ir jaunystės ar jaunuolio šaunumo įvaizdžiu. Tikriausiai panašūs teksto fragmentai leido Šidiškienei formuluoti diskutuotiną metodologinį teiginį, kad „ji tęsia dar tarpukariu suformuoto tyrimo tradicijas, kai etnografiniai tyrimai pynėsi su folkloristika, tiksliau, gausiai rėmėsi tautosakos kūriniais“ (Šidiškienė 2018: 367). Nutolina nuo mokslinio darbo leitmotyvo ir poetinių tekstų citavimas (p. 240–241). Taip pat archeologiniai ir istoriniai duomenys yra vertingesni dėl tokio apavo atsiradimo pažinimo. Kario apavas yra istorinis reiškiny (kažin ar galėjo eiti su vyžomis į karo žygį), o ilgausiai kaimo vyrų aprangoje yra vėlyvo istorinio laikotarpio ir tam tikro socialinio sluoksnio potradicinės aprangos laikotarpio

realybė. Monografijoje esančios 396–400 iliustracijos nerodo kaip rekonstrukcijos puošnių ilgaaulių, nes šis apavas yra iš XX a., tuo tarpu rekonstrukcijose atkurti iš labai fragmentiškos lauko tyrimų metu gautos žodinės informacijos. Atskira tema – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atsiradę su žemutinėje blauzdos dalyje sukritusiais aulais vadinamieji čebatai, kaip ir veltiniai, Pabaltijyje pradėti avėti dėl rusų kultūros įtakos (Маглова и др. 1986: 151). Tokie batai turėjo virš *galvos* susiaurėjusį aulą. Dėl to iškilo sunkumų juos numauti ir atsirado prietaisai – battraukiai (Lapėnaitė 2015: 41). Blizgantis, chrominis ilgaaulis apavas ypač su *dumplėmis* iš aulo, buvo kaimo bernų šaunumo požymis ir sovietmečiu. Galifė kelnės, išblizginti čebatai kaimo šokiuose, ypač žiemą, pasitaikydavo XX a. 7 ir net 8 dešimtmetyje.

Kulikauskienė vyrų drabužių kontekste turbūt pirmoji išsamiai aptarė autus bei kojines. Pažymėtina autų, kartais netgi puošnių, vyniotų prie išėiginio apavo XX a. pradžioje, kaip vyrų aprangos elemento apžvalga. Tik XIX a. pabaigoje pradeda mūvėti kojines su klumpėmis. Įdomi medžiaga apie kojines kaip dekoratyvinę funkciją turėjusius apavo elementus. Kas kita raštuotos kojines, kaip ir pirštines, riešines, juostas, monografijoje pateikiamos kaip liaudies meno kūriniai. Suprantama, prastos kasdienės aprangos suplyšusios dalys būdavo išmetamos ir į muziejus nepateko, tačiau pernelyg gausus iliustracijų kiekis dvelkia šališkumu. Juolab kad pati autorė straipsnyje apie Dubingių apylinkių drabužius rašo, jog gražiausios, raštuotos, moterų virbalais mezgamos pirštines pasirodė XX a. 3–4 dešimtmečiais, o prieš tai vienspalves kabliuku mezgė vyrai (Kulikauskienė, Mastonytė 1971: 194–195), beje, Kudirkos Naumiesčio apylinkėse puskojines dažnai duodavo mezgti miestelio žydėms (Kulikauskienė 1990: 260), taigi kyla klausimas dėl jų vietos tradicinėje aprangoje.

Apskritai, kada monografijoje kalbama apie drabužius, knygos tekstas orientuotas į buitinę (turinčią ir dekoratyvinę) jų paskirtį. Diržai ir juostos, ypač jų nuotraukų gausa, skyrelį paverčia liaudies meno albumu. O juostų gamybos technikų paplitimo žemėlapyje Žemaitijos ir netgi Vidurio Lietuvos plote matyti tuštuma be juostų (428 pav.), kuri tekste nėra sulaukusi komentaro. Be to, juostų naudojimo papročių ir įvairių apeiginių situacijų, kaip ir meninių savybių, nagrinėjimas nukreipia tekstą nuo pagrindinės jų paskirties aprangoje analizės. Taip pat ir diržai, kurių ištakos gali būti tolimoje praeityje. Tačiau archeologinė ir istorinė jų paskirtis yra šalia knygos tikslų, kaip ir gražūs, akivaizdžiai miesto amatininkų gaminti, austi diržai nepatvirtinami knygoje esančių drabužių iliustracijomis. Tuo tarpu kaklo raiščių, t. y. kaklaskarių, kaklajuosčių, kaklaraiščių nešiojimo aptarimai, nors ir trumpi, gražiai papildo knygos tekstą. Kita vertus, šalikų, pirštinių bei riešinių panaudojimo etnografinis-buitinis diskursas neišvengiamai kertasi su iliustracijomis, kurios, kaip ir anksčiau minėtų juostų atveju, skaitytojo žvilgsnį kreipia nuo teksto prie gėrėjimosi lietuvių liaudies menu.

Meniški krepšių, piniginių, tabokinių bei pypkių, kaip ir lazdų bei kitų aksesuarų, pavyzdžiai neatskleidžia šių aprangos elementų santykio su realia valstietiška kultūra ir tradicine vyrų apranga (išskyrus rekonstrukcijas, tačiau tai kita tema). Todėl baigiamoji monografijos dalis, grįsta muziejine medžiaga, kitaip nei drabužiai, praskleidžia uždangą į turtingesnio gyventojų sluoksnio aprangą. Nors suprantama, kažin ar nepasiturintis žmogus galėjo įsigyti prašmatnią pypkę, tabokinę. Nebent pats išsidrožtų gražią lazdą. Be to, nuotraukose esantiems vyriškiams (516–519 pav.) pypkė simbolizavo vyriškumą, buvo daugiau įvaizdžio, o ne aprangos atributas. Lazdų šeiminkų biografiniai duomenys taip pat migloti ir gali būti patekę iš inteligentų ar įvairaus plauko valdininkijos garderobo, žinant, kad XIX a. pabaigoje ir vėliau save gerbiančiam tokio sluoksnio piliečiui lazda buvo statuso rodiklis. O trumpa valstiečių šukuosenų, ne tik galvos plaukų, bet ir ūsų, barzdos bei joms skusti ir prižiūrėti priemonių arsenalo istorinė apžvalga įdomi ir prasminga.

Monografija užbaigiama glaustu, kiek leido disponuojama medžiaga, vaikų aprangos aptarimu (nors kūdikių vystymas kažin ar įsikomponuoja į temą). Lietuvos etnologijoje vaikų apranga yra savotiška „balta dėmė“. Tiesa, Morkūno monografijoje, skirtoje 1919–1940 m. žemės ūkio darbininkų buities tyrimams, suaugusių samdinių aprangos kontekste galima rasti medžiagos apie kasdienius bei išėiginius piemenų drabužius, kurie tęsė ankstesnių dešimtmečių aprangos esmę (Morkūnas 1977: 136, 143, 148). Grįžtant prie vaikų aprangos apžvalgos monografijoje, reikia pasakyti, kad autorė lauko tyrimų metu neskyrė vaikų drabužiams reikiamo dėmesio, o ikonografiniai duomenys skurdoki. Galbūt todėl, kad kūdikystės ir ankstyvos vaikystės tarpsniu netgi XX a. pirmaisiais dešimtmečiais lytiškumas nebuvo išryškinamas. Antai Eržvilko apylinkėse iki 7–8 metų berniukai ir mergaitės rengti vienodai: ilgais drobiniais marškiniais, avėdavo tokia kaip suaugę avalyne ir vilkėjo atitinkančius suaugusių aprangos modelį viršutinius drabužius. Berniukams kelnes maudavo nuo 7–8 metų (Kulikauskienė 1970: 145). Dieveniškių apylinkėse kelnes berniukai pradėdavo mūvėti 8–10 metų (Stravinskienė 1968: 157). Galėjo pradėti nešioti ir 12–13 ar net vėlesniame amžiuje (Šaknys 1996: 42)³. Tiesa, pirmiausia žemaičiai XIX a. pabaigoje pradėjo vaikų apranga daugiau rūpintis, rengti kaip suaugusius. Šilčiau rengti ir piemenėliai, nors kaip konstatuoja autorė, ilgai būta abejingo požiūrio į vaikų aprangą (p. 339–340). Igno Jablonskio teigimu, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais piemenėlių nešiotos ilgos lininės apatinės kelnaitės ir tamsios viršutinės kelnės iš milo (Jablonskis 1993: 130), ir tokią aprangą XIX–XX a. sandūroje patvirtina ikonografija (568–569 pav.). Tačiau literatūriniai duomenys nėra pakankami platesnės panoramos vaizdui. Apie vaikų drabužius konkrečiau galima

³Tai sutapo su piemenavimu, kuris truko maždaug iki 10–12 metų amžiaus (Morkūnas 1977: 20).

spręsti pagal nuotraukas ir negausius piešinius. Monografijoje esama suaugusių valstiečių nuotraukų, kuriose yra ir vaikų, arba kaip 331 pav., kur Senovės dienų metu Merkinėje 1935 m. nufotografuotas kerdžius su piemenimis, tačiau tai greičiau šventei paruoštas *fasadinės* piemenų kultūros rodiklis nei realūs apdarai. Neaišku, kokios buvo vaikų išveiginės kelnės, nes nuotraukose iš esmės XX a. pirmųjų dešimtmečių kasdienė apranga, o 4 dešimtmečio berniukai mūvi ilgą arba pusilgę kelnę. Tokioje perspektyvoje pasigedau trumpų (kiek aukščiau kelių) išveiginių kelnų aprašymo. Su tokiais kelnėmis Užnemunės dzūkų berniukai žiemą netgi XX a. viduryje eidavo į mokyklą ir tik 12–13 metų paaugliai po pradžios mokyklos nusipelnėdavo ilgų vyriškų kelnų⁴. Tokia elgsena susijusi su jų fiziologine branda bei socialinio statuso kaita. Taip pat su lytiškumu reikia sieti ir berniukų šukuosenas. Tiek ilgos kelnės, tiek ir nustoti plikai kirpti plaukai buvo simbolinis vaikystės pabaigos požymis (nors turėjęs higieninę paskirtį).

Galima pritarti autorei, kad vaikų galvos bei kojų šiluma (p. 340) svarbi gyvybiniu požiūriu. Žemaičio su vaikais nuotrauka (568 pav.) tai patvirtina, tačiau 569 pav. matome gausų XX a. pradžios Ukmergės krašto valstiečių būrį, kuriame vaikai su galvos danga, kaip ir tėvai, šiltais drabužiais, tačiau dauguma vaikų basomis kojomis. Dieveniškų apylinkėse moterys ir vaikai beveik iki Antrojo pasaulinio karo vaikščiojo basi, o pasitaikydavo „net per sniegą merginos bėgdavusios viena pas kitą dienot ar vakarot“ (Stravinskienė 1968: 158). Taigi realybė kartais kontrastavo su pagrįstais teksto teiginiais apie rūpinimąsi vaikų sveikata. Pasigedau vaikams skirto apavo įvairovės aptarimo, nes antai dar po Antrojo pasaulinio karo medpažiais, o Žemaitijoje ir klumpėmis apsiaę vaikai lankė mokyklą.

Monografijos tekstas ir iliustracijos liudija nebuvus vaikų drabužiuose etninio ar etnografinio savitumo požymių (nebent tokiais įvardintume klumpes). Ir tokia padėtis suprantama, nes jei XIX a. pabaigoje vyrų drabužiai prarado tradicinių bruožus, ir vaikams nebuvo pavyzdžio, pagal kurį būtų kuriami jų rūbai. Turtingi sekė miestietiškomis madomis, kurios atsiskleidžia turtingesniųjų sluoksniu šeimų saloninėse nuotraukose (570, 572, 578, 579 pav.). Be aprangos puošnumo, klaipe diečių (570 pav.) šeimos XIX a. pabaigos nuotrauka atspindi tautinio atgimimo laikotarpį Mažojoje Lietuvoje. Analogiški mamos tautiniam kostiumui mergaitės drabužiai toli nuo to meto kitos Lietuvos dalies ir ypač kaimiečių vaikų netgi šventinės aprangos. Todėl Kulikauskienė teisi, kad nesiėmė kurti vaikų aprangos rekonstrukcijų ir tautinių drabužių pavyzdžių. Šiuolaikinės *etninės kultūros* požiūriu tokių modelių aptarimas būtų aktualus, tačiau akivaizdu, kad istorinėje perspektyvoje nesama medžiagos rekonstrukcijoms atsirasti.

⁴ Vyriškas kelnės kaip vaikiną nuo piemens skiriančią pozymį ir regioninę nešiojimo semantiką yra aprašęs Žilvytis Bernardas Šaknys (Šaknys 1996: 42). Tiesa, iš teksto galima manyti, kad autorius mintyse turėjo ilgų kelnų siuvimo faktą.

Pabaigai reikia pasakyti, kad Kulikauskienės monografija įsiterpia tarp iškilių Lietuvos XX a. antros pusės Lietuvos istorinių etnografinių monografijų bei studijų ir išliks, kol bus besidominčių tradicine lietuvių valstiečių apranga, jos pagrindu sukurtais tautiniais drabužiais ir poreikis juos nešioti. Šidiškienės pateikta tyrimų apžvalga liudija, kad atskiros vyrų aprangos detalės, jų raida, funkcijos, naujų diskursų tematikoje paieškos įmanomos ir realiai sprendžiamos. Tačiau vargu ar įmanoma pakartoti visuminį fundamentalų darbą apie lietuvių valstiečių aprangą, pagaliau nėra ir poreikio turint Kulikauskienės monografiją.

Kartu reikia pažymėti, jog Atlase pirmą kartą, vėliau tautiniams drabužiams skirtoje knygoje ir aptariamoje monografijoje skelbiamose pakartotai arba naujose regioninių drabužių rekonstrukcijose vyrų apranga spalvinga ir netgi puošni. O monografijoje pateikta drabužių siluetų pavyzdžių visuma gana toli nuo tokių pavyzdžių. Tiesa, tyrimas rodė, kad turtingieji valstiečiai siekė nešioti gražius, kokybiškus drabužius, be to, išryškinančius individualius atskirų jų elementų bruožus. Tačiau iki XX a. valstiečių vyrų apranga, netgi vidurinio sluoksnio, į kuri orientuojasi autorė, pagal knygoje esančias valstiečių nuotraukas liudija vyrų drabužių pilkumą ir sunkiai išryškėjančius etnografinius savitumus. Į tai atkreipė dėmesį Mastonytė, kuri tekste apie lietuvių valstiečių drabužius yra pateikusi XIX a. vidurio literatūroje užtikną informaciją, kad vyrų drabužiai buvo beveik vienodi visoje Lietuvoje (Mastonytė 1964: 370)⁵. Taigi išeitu, jog Kulikauskienės su dailininke atliktos rekonstrukcijos, orientuotos į tautinių kostiumų pavyzdžius, išpūdingos, išryškintais kokybiškais spalvingais drabužių bruožais, yra autorės kūrybinių pastangų ir interpretacinio diskurso, bet ne argumentuoto mokslinio tyrimo nulemtas rezultatas.

Monografijos tiksluose formuluota kryptis į vidurinio valstiečių sluoksnio drabužių komplekto kaip tradicinio tyrimą tekste, kaip ir iliustracijose, nėra iki galo įgyvendinta. Pirmiausia akivaizdu, kad lauko tyrimų medžiagos tokiam aspektui atskleisti nepakako. Antra, daugumoje iliustracijų vaizduojamų žmonių apranga ekonominės jų padėties dažniausiai neatskleidžia. Trečia, muziejinė medžiaga buvo renkama turint tikslą atskleisti estetinį drabužių ar jų elementų pradą. Todėl monografijoje pateikta gausi iliustracinė ikonografinė, taip pat muziejinė medžiaga išpūdinga, papildo tekstą, tačiau dažnai vienašališka. Mažai to, jos gausa kartais nepakankamai tikslingai siejama su medžiagos analize ir nebūtinai ją patvirtina. O žemėlapiai yra vertingi ir informatyvūs, nors galima pasigesti aiškesnio santykio su anksčiau skelbtomis kartogramomis, kaip ir ryšio su kitu Kulikauskienės moksliniu palikimu.

⁵Tai patvirtintų Kulikauskienės monografijoje esanti 1867 m. valstiečių bei liaudies mokytojų deputacijos pristatymo M. N. Muravjovo našlei nuotrauka, kurioje visi valstiečiai su pilkomis sėmėgomis (223 pav.). Beje, ir Daugirdaitė-Sruogienė, rašydama apie XIX a. pirmosios pusės Šiaurės Žemaitijos bajorų ūkį, mini, kad valstiečių „vyrų rūbai buvo bespalviai – tamsūs, pilki, išskyrus kelis dvaro tarnus...“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1995: 109).

Vyšniauskaitė Atlaso tekstų rengimo metu pažymėjo etnografinių sričių sąvokos reliatyvumą, sunkų sričių kultūrinių ribų nustatymą (Vyšniauskaitė 1977: 13). Atlase randame išskirtus keturis regioninius tradicinės lietuvių valstiečių aprangos kompleksus, kurių situacija monografijoje be svarių įrodymų ir priežasčių nėra kvestionuojama, bet ir nekonkretizuojama. Tuo tarpu išvadose aptinkame atsargų penkių regioninių aprangos kompleksų apibūdinimą pagal pasitaikančius vienetinius pavyzdžius ir detalių savitumą (p. 347). Penkto, lietuvininkų, aprangos komplekso apibūdinimas grindžiamas knygos tekste pateiktais, mano nuomone, silpnais argumentais, kurie daugiau kyla iš rekonstrukcijų vaizdo nei iš dėstomos medžiagos (tiesa, šis aspektas ryškus ir kitų kompleksų apibūdinime). Tačiau pagrįstas Kulikauskienės vengimas kurti tradicinės vaikų aprangos rekonstrukcijas. Lauko tyrimų rezultatai ir iliustracinės medžiagos siaurumas leido tik išryškinti esminius vaikų drabužių bruožus, kurie mažai susiję su vyrų apranga. Nepaisant to, Kulikauskienė atliko išsamią tradicinės lietuvių valstiečių vyrų aprangos istorinę etnografinę analizę, pajėgė atskleisti jos savitumą iki regioninių pėdsakų praradimo XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tuo tarpu autoriaus pasvarstymai skirti ne sukelti skaitytojo abejones monografijos turiniu ir verte, veikiau tai paskatinimas prisiminti, kad kiekvienas mokslininkas ieško nesurasdamas galutinės ir vienintelės tiesos.

Literatūra

Alekniėnė, Danutė. 2015. Bekešas, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.). *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*: 43. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Bernotaitė-Beliauskienė, Dalia. 2018. Prisiminimų takais, Vida Kulikauskienė. *Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga*: 372–379. I. Šidiškienė, D. Bernotaitė-Beliauskienė (pareng.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Buračas, Balys. 1993. Kupiškėnų vestuvės, Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*: 313–419. A. Degutis ir kt. (pareng.). Vilnius: Mintis.

Čepaitienė, Auksuolė. 2019. Kultūriniai lietuviškumo vaizdiniai *Aušroje* ir moksliniai kontekstai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 19(28): 113–139.

Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda. 1995. *Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: Baltos lankos.

Jablonskis, Ignas. 1993. *Budrių kaimas: iš praeities, sodybos ir pastatai, darbai ir buitės, pasakojimai*. Lietuvių etnografijos šaltiniai 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Komplektas. <<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/K/komplektas>> [žiūrėta 2020 08 20].

Kulikauskienė, Vida. 1968a. *Nurodymai rinkti etnografinę medžiagą etnografiniam atlasui tema „Vyrų drabužiai“*. Vilnius: Lietuvos TSR MA, Istorijos institutas.

Kulikauskienė, Vida. 1968b. *Vyrų drabužiai*. Vilnius: Lietuvos TSR MA, Istorijos institutas.

Kulikauskienė, Vida. 1970. Audiniai ir drabužiai, A. Stravinskas ir kt. (red.). *Eržvilkas*: 138–148. Vilnius: Mintis.

Kulikauskienė, Vida. 1972a. Tradicinės vyrų sėmėgos „Pabaltijo istoriniame-etnografiniame atlase“, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*: 119–124.

Kulikauskienė, Vida. 1972b. *Vyrų drabužiai*. Vilnius: Lietuvos TSR MA, Istorijos institutas.

Kulikauskienė, Vida. 1974. Vyrų liemenių klausimu Lietuvoje, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*: 165–170.

Kulikauskienė, V[ida]. 1975a. XIX–XX a. Lietuvos valstiečių vyrų drabužiai (1. Marškinių medžiaga ir sukirpimas), *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 3(52): 115–127.

Kulikauskienė, V[ida]. 1975b. XIX–XX a. Lietuvos valstiečių vyrų drabužiai (2. Marškinių puošyba ir vilkėjimas), *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 4(53): 141–151.

Kulikauskienė, V[ida]. 1978. XIX–XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiai (3. Veltinės kepurės ir skrybėlės), *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 4(65): 113–124.

Kulikauskienė, V[ida]. 1979. XIX–XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiai (4. Vyžos – kasdieninio apavo dalis), *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 1(66): 117–127.

Kulikauskienė, Vida. 1988. Regioniniai vyrų drabužių spalvų ypatumai, J. Kudirka (sud.). *Spalva lietuvių liaudies mene*: 43–46. Vilnius: Vaga.

Kulikauskienė, Vida. 1989. Vyrų drabužiai, V. Milius ir kt. (red.). *Dubičiai*: 165–173. Vilnius: Mintis.

Kulikauskienė, Vida. 1990. Vyrų drabužiai, M. Tamošiūnas ir kt. (red.). *Kudirkos Naumiastis*: 254–264. Vilnius: Mintis.

Kulikauskienė, Vida; Mastonytė, Marija. 1970. Drabužiai, N. Vėlius ir kt. (red.). *Merkinė*: 205–218. Vilnius: Vaga.

Kulikauskienė, Vida; Mastonytė, Marija. 1971. Vyrų ir moterų drabužiai, S. Skrodenis ir kt. (red.). *Dubingiai*: 187–200. Vilnius: Vaga.

Kulikauskienė, Vida; Miliuvienė, Marija. 1972. Apie drabužius, V. Milius ir kt. (red.). *Kernavė*: 197–207. Vilnius: Vaga.

Lapėnaitė, Laima. 2015. Battraukis, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.). *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*: 41. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. *Lietuvių tautiniai rūbai*. Albumas. 1994. Vilnius: Scena.

Lingis, Juozas. 1943–1944. Ākerns breeding i Ōstra Litaen, *Folk Live* 7–8: 143–165.

Mardosa, Jonas. 2000. Erotizmai lietuvių valstiečių talkose (XIX a. pab. – XX a. pirma pusė), *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai XLVI*: 22–31.

Mastonytė, M[arija]. 1964. Drabužiai, A. Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 332–385. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Mastonytė, Marija. 1970. Apranga, A. Vyšniauskaitė (red.). *Panemunių dzūkai*: 120–130. Vilnius: Mintis.

Miliuvienė, Marija. 1989. Tradiciniai drabužiai, N. Vėlius ir kt. (red.). *Gervėčiai*: 151–155. Vilnius: Mintis.

Morkūnas, Vitalis. 1977. *Nuo tamsos ligi tamsos (Žemės ūkio darbininkų buitis Lietuvoje 1919–1940 m.)*. Vilnius: Mokslas.

Rekonstrukcija reikšmė. 2020, *Lietuviužodynas.lt*. <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Rekonstrukcija>> [žiūrėta 2020 07 15].

Stravinskienė, Aldona. 1968. Drabužiai, V. Milius ir kt. (red.). *Dieveniškės*: 146–158. Vilnius: Vaga.

Šaknys, Žilvytis Bernardas. 1996. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Lietuvos etnologija 1. Vilnius: Pradai.

Šidiškienė, Irma. 2018. Lietuvos kaimo gyventojų vyrų istorinės aprangos tyrimų apžvalga, Vida Kulikauskienė. *Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga*: 365–371. I. Šidiškienė, D. Bernotaitė-Beliauskienė (pareng.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Vyšniauskaitė A[ngelė] (red.). 1964. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Vyšniauskaitė, Angelė. 1977. Pabaltijo tautų istorinis atlasas, *Mokslas ir gyvenimas* 3: 10–13.

Vyšniauskaitė, Angelė. 1983. Lietuvių linininkystės papročiai, J. Kudirka, V. Milius, A. Vyšniauskaitė. *Valstiečių verslai*. Iš lietuvių kultūros istorijos 12: 99–179. Vilnius: Mokslas.

Бекеша. 1989, І. П. Шамякін і інш. (рэд.). *Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя*: 55. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя.

Куликаускаене, Вида. 1975. *Литовская крестьянская мужская одежда в XIX в. – первой половине XX в.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Вильнюс: Институт истории, АН Лит. ССР.

Маслова, Г. С. и др. (ред.). 1986. *Историко-этнографический атлас Прибалтики: одежда*. Рига: Зинатне.

'Mirror, Mirror on the Wall, Who's the Fairest of them All?'
Thoughts on a Monograph about the Traditional Clothing
of Lithuanian Peasant Men

Jonas Mardosa

Summary

The author of the review discusses the debatable aspects of Vida Kulikauskienė's monograph 'Traditional Clothing of Lithuanian Peasant Men'. First, he highlights the value of the book. He notes that the book is the result of Kulikauskienė's long-term research into traditional peasant men's clothing, and the reconstruction and creation of the Lithuanian national clothes in relation to it. Ethnographic fieldwork, which began in the 1960s, took place within the context of the preparation of the 'Historical Ethnographic Atlas of Baltic National Clothes'. Until then, research into women's traditional clothing, which had been carried out for several decades, and the well-established picture of their regional sets, contrasted with men's clothing as depicted mostly in a variety of fragmentary literary texts.

After a few years, the ethnographic information covering the entire territory of Lithuania began to appear in Kulikauskienė's articles published in various local monographs. After supplementing the data gathered during the ethnographic field-trips with literary material, and researching in museums and archives, Kulikauskienė wrote and successfully defended her doctoral dissertation. At the same time, an introductory text for the 'Historical Ethnographic Atlas of Baltic National Clothes' was written, and maps were compiled. The atlas was published in Riga in 1985. Before that, Kulikauskienė published a series of articles on clothing, and wrote a manuscript for this monograph. The ethnologists Dr Irma Šidiškienė and Dr Dalia Bernotaitė-Beliauskienė took the initiative and prepared the final version of the manuscript, selected illustrations, and wrote footnotes and explanations.

The monograph is based on rich ethnographic fieldwork. Kulikauskienė has also used valuable, often unique, written sources as well as museum and iconographic material; therefore, the analysis of the traditional Lithuanian clothing of peasant men and its elements is of the best scientific quality. The initial part of the review examines Kulikauskienė's various scientific publications, and analyses the book in the context of her research into traditional men's clothing. It focuses on debatable aspects of the monograph, and draws the attention of the potential reader to statements and conclusions presented in other publications which are not addressed in the monograph itself. The reviewer emphasises that Kulikauskienė's aim to study the clothing set of middle economic status peasant

men as a traditional Lithuanian set has not been fully accomplished in the book, especially in the illustrations. Although the monograph is richly illustrated with various pieces of iconographic material and photographs of museum exhibits, the clothing of the people depicted in most of the illustrations does not reveal their economic status. Finally, when the museum material was collected, it had the purpose of revealing the aesthetic aspect of the clothes or parts of them. Thus, although the monograph's illustrative material is impressive and complements the text, it is often one-sided, and does not rely on fieldwork data. It was not gathered during the ethnographic field-trips that took place in the second half of the 20th century, as peasant men's traditional clothing disappeared in the late 19th century.

At the same time, it is noticeable that the data from the fieldwork was sufficient to create valuable and informative maps. However, the monograph lacks a clear relationship with previously published cartographies, the data in which are not commented on. Some of the maps previously published in other publications that may have extended the analysis do not appear in the monograph; therefore, Kulikauskienė misses the opportunity to highlight the value of her book more clearly. In this way, differences arise with her previous scientific output. Also, the novelty of approaches is not explained in the book.

The main part of the review focuses more on the debatable elements of the monograph, and less on the results of the research into elements of clothing. In her monograph, Kulikauskienė presents a modern understanding of 'clothing' and singles out its main elements, which include hairstyles, clothing, headwear, shoes, vests, socks and accessories. The author directs her attention to little-studied parts and topics of clothing: headwear, vests, the colours of men's outerwear called *sermėga*, and the historical development of individual styles of clothing.

The chapters discuss in detail the historical development of specific items of clothing. Although the chronological boundaries of the monograph run from the 16th to the 20th century, museum collections and most of the illustrative and fieldwork material are from 19th-century (often the second half) traditional peasant clothing. The reviewer notes that although Kulikauskienė presented the main features of four regional men's clothing sets in the 'Historical Ethnographic Atlas of Baltic National Clothes', the features of the five clothing sets discussed in the conclusions of the monograph are missing in the text itself. The description of the fifth clothing set attributed to Prussian Lithuanians is rather weak, based more on reconstructions resulting from interpretations than on real factual material (this shortcoming is observed in the description of other sets as well).

The author of the review also observes that in the monograph and in the other works of Kulikauskienė, the richness of the colours, and even the luxury of the reconstructions of the regional clothing sets, do not fully represent the

clothing of middle economic status peasant men. Iconographic and museum material, and the results of fieldwork, point to the predominance of the colour grey in clothing. Therefore, the ethnographic peculiarities of the clothing highlighted by Kulikauskienė in the reconstructions are more hypothetical than the examples corresponding to a reality that has long since passed.

At the same time, the reviewer welcomes the analysis of peasant boys' clothing, and the monograph author's decision to avoid creating reconstructions of traditional children's clothing for which there is no ethnographic or illustrative information. The last part of the review emphasises that, in spite of the lack of uniformity and debatable aspects, Kulikauskienė's book is one of the most outstanding Lithuanian historic-ethnographic monographs and studies of the second half of the 20th century.

Gauta 2020 m. spalio mėn.